

KALLE PUOLAKKA

Sanattomat merkitykset taiteen ja elämän siteenä

Pentti Määttänen, *Taide maailmassa. Pragmatistisen estetiikan lähtökohtia*. Gaudeamus, Helsinki 2012. 200 s.

Pentti Määttänen on pitkään tutkinut pragmatistista estetiikkaa, joten on hienoa saada hänen aihetta koskevat ajatuksensa yksiin kansiin. *Taide maailmassa* -kirjan ilmestyminen on myös muista syistä tervetullut tapahtuma. Pragmatistinen estetiikka on viimeiset pari vuosikymmentä ollut varsinainen yhden miehen eli Richard Shustermanin show, joten on piristävää lukea välillä muiden systemaattisempia tarkasteluja pragmatismien merkityksestä estetiikalle. Määttäsän tarkastelukulma poikkeaa monin tavoin Shustermanista, ja hän esittää kirjassaan purevaa kritiikkiä tämän ajatuksia kohtaan. Parhaimmillaan *Taide maailmassa* avaa uusia ulottuvuuksia John Deweyn esteettiseen teoriaan. Heikkouksia alkaa kuitenkin ilmaantua Määttäsän siirtyessä oman erikoisalansa ulkopuolelle.

Naturalismi ja taiteen sanattomat merkitykset

Määttäsän tulokulma pragmatistiseen estetiikkaan on naturalistinen. Hänen Deweylta ammentamansa naturalismi on kuitenkin koros-

tetun maltillista. Vaikka siinä painotetaan esteettisten ja kulttuuristen ilmiöiden luonnollista alkuperää, se ei kuitenkaan pyri palauttamaan näiden ilmiöiden selityksiä luonnon tapahtumien selityksiksi. Luontoa ja kulttuuria ei nähdä tällaisessa naturalismissa toistensa vastakohtina. Myös evolutiivinen näkökulma ihmisen kehitykseen on Määttäsän tarkastelussa vahvasti läsnä. Siihen sisältyvä ajatus ihmisen suhteesta ympäristöön perin juurin toiminnallisena yhdistää hänen mukaansa evoluutioteorian pragmatismiin.

Kirjan alussa Määttänen haastaa naturalisminsa pohjalta monia klassisen filosofian esimerkiksi tietoa ja arvojen olemassaoloa koskevia kysymyksenasetteluja. Määttäsän esittämät ajatukset ovat tuttuja hänen aiemmasta kirjastaan *Toiminta ja kokemus. Pragmatistista terveen järjen filosofiaa* (Gaudeamus 2009). Tämän jälkeen hän siirtyy kehrittelemään maltillista naturalistista taustaansa vasten näkemyksen estetiikasta, jonka ytimessä on ajatus taiteen sanattomista merkityksistä. Määttäsän kannattamassa pragmatismissa kaikki merkitykset eivät suinkaan ole kielellisiä. Esimerkiksi vakiintuneet

toimintatavat ovat myös tärkeitä merkityksen lajeja, koska ihminen tulkitsee maailmaa ja suuntaa itseään siinä niiden avulla. Sanattomiin merkityksiin liittyy myös emootioita, jotka syntyvät toiminnan tuloksiin liitettyjen arvojen pohjalta. Toimintamuodot muokkaantuvat ja vakiintuvat ajan myötä ympäristön ja yksilöiden vuorovaikutuksesta, ja se, minkälaisia emootioita eri toimintoihin liittyy, riippuu keskeisesti siitä, minkälaisen arvojen toteutumisen toiminnat ovat johtaneet. Määttäsän mukaan äänen, värien, lämmön ja arvojen kaltaisia ominaisuuksia pitäisi ”tarkastella asioina, jotka auttavat orientoitumaan monimutkaisissa olosuhteissa” (61). Asioiden ja tilanteiden koetut laatumääreet muodostuvat tärkeiksi osiksi sanattomia merkityksiä eli vakiintuneita toimintatapoja, koska ne vaikuttavat ratkaisevasti näiden tapojen muodostumiseen.

Taideteokset ovat Määttäselle puolestaan havaittujen laatumääreiden kokonaisuuksia. Sisältämiensä laatumääreiden pohjalta taideteokset liittyvät sanattomiin merkityksiin sekä niihin kytkeytyviin arvoihin ja emootioihin. Määttäsän mukaan

suuntaamme huomiomme maailmassa toimiessamme nimenomaan tiettyihin laatumääreisiin, koska ”niiden havaitseminen on ollut eduksi toiminnalle” (89). Näin ollen, hän jatkaa, ”havaittuihin laatumääreisiin on aina latautunut mittava kokemus sellaisesta toiminnasta, jonka suuntaamisessa nämä määreet ovat olleet olennaisia” (Sama). Laatumääreidensä myötä taideteokset ikään kuin tuovat tuon kokemuksen pintaan, ja esimerkiksi teoksen emotionaalinen sisältö selittyy sitä kautta, minkälaisen arvojen toteutumiseen se toiminta, jonka suuntaamiseen koetulla laatupiirteellä on ollut vaikutusta, on voinut johtaa. Tämänkaltaisen mallin on tarkoitus selittää se, miten taideteos voi olla ”moniaineksinen ja monitasoinen, läheisesti elämäkäytäntöihin liittyvä merkitysten ja arvojen ja emootioiden tihtentymä” (194).

Spekuloinnin makua

Ollakseen naturalismia Määttäsän Deweyn pohjalta kehittämä taiteen sanattomien merkitysten teoria vaikuttaa kummallisen spekulatiiviselta. Yksi syy tähän on se, että Määttänen ei valaise sitä oikeastaan yhdelläkään esimerkillä. Abstraktit maalaukset eivät hänen mukaansa menetä yhteyttään todellisuuteen, koska niiden ”havaitut laadut [voivat olla] sellaisia, joilla on ollut merkitystä evoluution mittaisen kokemuksen aikana. Ne ovat tavalla tai toisella auttaneet edeltäjiämme selviytymään tässä ympäristössä.” (104.) Yhtään abstrakteista maalauksissa esiintyvää laatumäärettä Määttänen ei kuitenkaan mainitse, eikä hän analysoi, miten ne olisivat auttaneet edeltäjiämme. Määttäsän mukaan ”jokaiseen piirteeseen assosioituu niihin yhdistetyn toiminnan potentiaalisia seurauksia” (113). Sen pidempää kategoriointia laatumääreistä ja niihin liittyvistä toiminnoista hän ei kuitenkaan tarjoa. Ilmeisesti asia on hankala, koska laatupiirteisiin liitetyt kokemukset ”ovat niin kaukaisia, ettei niitä voi tietoisesti tavoittaa, mutta kasautunut kokemus ilmenee tietoisuudelle emotionaalisenä sävynä”

(120). Esimerkiksi sen taustalla, minkälaisia sanattomia merkityksiä liitämme musiikin tunneväreihin, vaikuttaa ”evoluution mittainen äänimaisema, joka muuttui kulttuurievoluution myötä” (ibid.). Kovin paljon tämän tarkempaa selitystä kirjasta ei löydy laatupiirteiden kiinnittymisestä ihmislajin kehitystä edistäneisiin toimintoihin ja näin ollen myös sanattomiin merkityksiin.

Luonnon ja kulttuurin välisestä suhteesta olisi myös lukenut mieluusti lisää. Määttänen ei esimerkiksi kovin paljon selvittele, miten sanattomat merkitykset ovat läsnä kulttuurissa ja miten ne ovat muokanneet sitä. ”Moneen suuntaan” kulttuuriset konventiot ovat kuitenkin kuulemma muuttaneet sanattomien merkitysten muodostamaa perustaa (117). Maltillisuudestaan huolimatta Määttänen selvästi ajattelee, että ihmislajin biologinen perusta ja kehitys luovat reunaehdot kulttuurille. Näitä reunaehtoja hän valaisee ”biotekniseksi normatiivisuudeksi” kutsumallaan periaatteella, jonka mukaan ihmiselämällä on tietyt kiertämättömät perustavoitteet. Nämä tavoitteet luovat ”kaikille kulttuureille yhteisen arvopohjan” (67).

Vääriä todistuksia lähimmäisistä

Käsitellessään muita filosofeja ja estetiikan suuntauksia kuin Deweyä ja pragmatismia Määttäsän ajatuksissa alkaa näkyä pahemmanlaatuisia aukkoja. Esteetikot ja estetiikan suuntauksukset, jotka Määttänen asettaa vastakkain Deweyn ajatusten kanssa ja joiden hän uskoo osoittautuvan virheellisiksi, saavat harvoin seikka-peräistä ja reilua käsittelyä.

Kysymykseen taiteen ja tunneilmaisun suhteesta Määttänen toteaa, että erilaisia selityksiä aiheesta toki löytyy, mutta niitä ei kannata esitellä, koska niillä on yhteinen ja pragmatismien näkökulmasta erheellinen lähtökohta: niissä tunne ymmärretään sisäiseksi tilaksi, jonka pitäisi saada ulkoinen ilmentymä teoksessa. Tässä menevät mutkat aika lailla suoriksi. Tällainen lähtökohta

ei suinkaan kuvaa kaikkia tunneilmaisuteorioita. Esimerkiksi Nelson Goodman pyrki ja onnistui vielä hämmästyttävän hyvin selittämään taideteoksen tunneilmaisun viittamatta minkäänlaisiin tuntemuksiin.

Myös Määttäsän analytytissä estetiikassa paljon pohditusta niin sanotusta fiktion paradoksista antama kuva on aika lailla harhaanjohtava. Paradoksista ei todellakaan seuraa väistämättä, että kirjojen ja elokuvien parissa liikuttavat ihmiset olisivat epärationaalisia tai peräti epäloogisia kokiessaan tunteita fiktiivisten olentojen ja tapahtumien vaikutuksesta, kuten Määttänen tuntuu ajattelevan. Monet analytytiset esteetikot ratkaisevat paradoksin siten, että fiktion nostattamat tunteet ovat todellisia tunteita, vaikka niiden alkuperänä olevat henkilöt ja tapahtumat eivät olekaan todellisia.

Ajoittain Määttäsän teoksessa häiritsee myös hänen tapansa keskittää kulloisenkin filosofin kritiikki johonkin yksittäiseen sitaattiin ilman, että hän selvittelisi laajemmin käsitellyn filosofin ajatuksia tai sitaattiin yhteyttä sen taustalla olevaan ajatusrakennelmaan. Tähän törmää Shustermanista puhuttaessa, mutta se pistää silmään myös Määttäsän tarkastellessa Arthur Dantonin ajatusta taiteen ylihistoriallisesta olemuksesta.

Tällaisen esitystavan ongelma on siinä, että sitaattikeskeinen kritiikki antaa asiaan perehtymättömälle vavajaisen tai peräti väärän kuvan käsitellystä asiasta. Asiaan perehtynyttä irrallinen kritiikki puolestaan alkaa lähinnä vain ärsyttää ja vie huomion pois Määttäsän omien ajatusten kehittämisestä.

Puutteistaan huolimatta *Taide maailmassa* on tärkeä lisä suomenkieliseen estetiikan kirjallisuuteen. Määttäsän esittämä taiteen sanattomien merkitysten teoria on tiheä ja paikoitellen hieman vaikeasti hahmotettava rakennelma. Se kuitenkin tarjoaa perusteellisen viitekehyksen pohtia jo lähes latteudeksi muuttunutta pragmatistista ajatusta taiteen ja elämän pohjimmaisesta yhteydestä.